

על הבלתי־מובן בשירה¹

נתן אלתרמן

חושך ואפילה... אינני תופס דבר וחצי דבר! לשם מה הוא מפרסם את דבריו ברבים? למי תועלת ולמי הנאה מהם? לא, לא... אין אני מחויב לדגור במוחי על כתב־חרטומים חדש... לעזאזל השירה הבלתי־מובנת!

בטוח אני, כי רבים וכן טובים ימצאו בנאמר לעיל פורקן־מה למרירות שנצטברה בלבם. גלוי וידוע הוא, כי הקוראים אינם פוסקים מלשלוח את השירה הבלתי־מובנת לעזאזל, אבל לא פחות מזה גלויה וידועה העובדה, כי השירה הבלתי־מובנת מתעקשת ואיננה הולכת לשם... מדוע? איזה כוח, איזו אמונה, מקיימים אותה, על אף השכל הישר? מה מצדיק את קיומה למרות הצדק אשר בדברי שולליה? כאן אני רואה מראה כזה:

כהנה הגדול של ירושלים נרדם לשעה קלה בערב יום־הכיפורים. התכונה הרבה לקראת יום המחרת, חרדת הקודש, הצפיה הממושכת, כובד האחריות המוטלת עליו – כל אלה מתחו את עצביו הזקנים ומרטו אותם בלי רחם. לכן אפשר להגיד כי הכהן הגדול היה עייף מאוד בעלותו על יצועו והחלומות הרעים, שלא העזו להטרידו במשך כל השנה, התחצפו הפעם והסתדרו בתור ארוך ליד מיטתו. ביניהם אחד נורא מאוד, נורא כזה –

סדר ה"עבודה" הגיע לקצו. השעיר המשתלח לעזאזל נשלח ביד איש עתיק המדברה. שם יעלו אותו על ראש צור גבוה וידחפוהו למטה, לכפר בדמו על כל עוונות בית ישראל. כך היה בכל שנה. כך היה תמיד. אבל הפעם – רץ מופיע ומבשר: השעיר מתעקש, השעיר עומד על הפיסגה, ורגליו כנטועות באבן, כל כוח לא יזיזנו ממקומו, אין הוא רוצה בשום פנים להשתלח!... מיד חש הכהן הגדול בעצמו לעזרה. דוחף עם הדוחפים, מושך עם המושכים, אך לשווא. זכותו אינו עומדת והשעיר עומד... רגעים חולפים, שעה זוחלת ועוברת, והשעיר לא זז עדיין כמלוא פסיעה. השמש נוטה לשקוע, אימה גדולה נופלת על הכהן הגדול... "שעירי הטוב – הוא מתחנן לפניו – אנא שעירי הטוב... ראה, אני מלטף אותך, אני מתפלש בעפר רגליך, אני בוכה לפניך... לך, בבקשה, לעזאזל..." והשמש מוסיפה לשקוע. הנה שקעה. אז יזעק הכהן הגדול במר ייאוש: "מדוע? מדוע התעקשת? איזה כוח, איזו אמונה, החזיקו בך לבל תפול!" וזעק ויתעורר ויבן לאט לאט, כי השעיר לא נכנע ולא נפל מפני שלא היה ולא נברא, מפני שרק חלום היה!

¹ נדפס בכתב העת 'טורים', 24 בנובמבר 1933

מי שאינו מבין את המשל הנ"ל אל יחשוב, כי זוהי מן ספרות מודרנית. הוא בא רק לסייע לי באומרי, שכאותו כהן, המתאבק עם השעיר המדומה, נראים בעיני אלה המטיחים דברים כלפי השירה הבלתי־מובנת. שירה כזו אינה קיימת לגמרי. בספרות אין מובן ובלתי־מובן. יש רק אמנות וחוסר אמנות, ומספר היצירות המעורפלות, המתייחסות לחלק הבלתי־אמנותי אינו גדול, על־כל־פנים, ממספר היצירות הברורות שמצאו להן מקום בו. "נַעַר הַיֵּטֵב הַיֵּטֵב אֶת הַפֶּאֶרְאֲדוּכָס – אִמֵּר מִיִּשְׁהוּ – וְנָשָׂר מֵעֲלִיּוֹ הַשֶּׁקֶר, וּבִידָךְ לֹא תִישָׂא אֵלָא בְּאֲנָאִלְיוֹת". אם אפשר להתאים אימרה זו לכמה וכמה שירים בלתי־מובנים, הרי אפשר גם לשנותה קצת ולהגיד: "נַעַר הַיֵּטֵב־הַיֵּטֵב אֶת הַשִּׁיר הַמּוֹבֵן, וְנִעְשָׂרָה מֵעֲלִיּוֹ הַבְּאֲנָאִלְיוֹת וּבִידָךְ לֹא יִישָׂא אֵלָא הַשֶּׁקֶר". השירים הנ"ל, עם היותם שונים זה מזה תכלית שינוי, שייכים, איפוא, שניהם גם יחד, לסוג הבלתי־אמנותי, מורכבים משקר ומבאנאליות. הראשון הסתיר את הבאנאליות בשקר והשני – את השקר בבאנאליות. בשירים המובנים מסוג זה הליריקה היא כרוניקה של רגשות, כמו שהאפיקה היא כרוניקה של מעשים; ובשירים המעורפלים מסוג זה הליריקה היא זיוף מכוון של הרגשות ואופני־ראיה, כמו שהאפיקה היא הרגשה מזויפת של מעשים.

אבל מעל לשטח זה נושבת אותה הרוח החיה, אותו הכוח הנקרא כשרון אמנותי. כי האמנות היא כוח ויותר מזה – היא מעשה־נסיים. בעזרתה עובר הסופר את המרחק הקטן מאוד, אבל המסוכן מאוד, בין הזיוף והמישחק, בין ההגזמה והגובה, בין השעמום וה"שטימונג", בין המפתיע והחדש. אופן כתיבתו של כל סופר, כמו אָפִּיּוֹ הַפֶּרְטִי של כל אדם, עובדה היא. אפשר לקבל אותה ואפשר להרהר אחריה, ואפילו להשתדל לשנותה. אבל בתוקף הכשרון, בתוקף האמנות, נהפכה עובדה זו להכרח, וההכרח הוא תמיד אמת. אמת סובייקטיבית, שהיא האמת היחידה. וכאן מוסיף נס־האמנות והופך את האמת הזאת לאמונה. אמת ואמונה – התפילה העברית קשרה את המלים הללו קשר אמיץ, יהודים היו חוזרים עליהן בנשימה אחת יום־יום, וזה יכול לשמש סמל לספרות. האמת הסובייקטיבית, האמנותית, של הסופר גוררת אחריה בהכרח את האמונה של הקורא. והאמונה, במקרה זה, היא אותה הבנה רגשית, אותו הד־חיים, החוזר ונשנה בלב הקוראים, כתשובה לחיי האמן באותיות הספר.

האם נכון, איפוא, הדבר שסוג ידוע ומסוים של דברי ספרות אמנותיים עומד כאילו באמצע הדרך ואינו זוכה לאותה אמונה, לאותה הבנה?
הקוראים בטוחים: נכון הדבר! והסופרים עונים בעל־כורחים אמן ומתחילים לפרש, לחפש סיבות, כדי להצדיק על עצמם את הדין.

אחת מן הדעות המתקבלות ביותר על הלב היא זו שהביע א. שלונסקי באחד ממאמריו האחרונים ב"טורים": לכל קיבוץ אנושי, לכל משפחה, לכל חבורה ידיו־תית, ישנה, חוץ מן הלשון הכללית, ההמונית, גם לשון משותפת משלהם, מיוחדת רק להם. כמה ניבים מרומזים, כמה סמלים, כמה ביטויים קשורים באסוציאציות שאין לזר חלק בהן, שאין הזר יכול להבינן ולהגיב עליהן. זהו המילון המיוחד, שאינו נרכש אלא מתוך חיי שיתוף מאוחדים במקום, בזמן וברוח. נתאר לעצמנו כעת סופר שבא עם עולם פנימי משלו, עם חוויות, סגנון, אופן־ראיה ואופן־ביטוי חדשים ומיוחדים רק לו, באחת: עם מילון משלו. ברור שכל עוד האנשים לא התרגלו אליו, לא נתחנכו עליו – לא יוכלו גם להבינו, כלומר הציורים, הציורפים, המלים, לא יעוררו בהם כל אסוציאציה, כל הגבה.

דעה זו שוללת מן האמנות את ערך הכוח, את יסוד ההשפעה הנסתרת, השפעה שלא בלא יודעים. אמנם, הסופר אוסף מסביבו לאט לאט חוג־קוראים משלו, מגדיל אותו, חודר אליו יותר ויותר,

אבל זהו, נדמה לי, יותר פרוצס של פופולאריזציה מאשר של הבנה. יש בזה יותר מן ההסכמה מאשר מן האהבה, אני מאמין, כי האמנות מוצאת לה אהבה והבנה בבת אחת, בלי חינוך ותעמולה. אמנם אהבה פתאומית זו יכולה לבוא באיחור של כמה מאות שנים, אך גם אז היא ראשונית, חדשה, בחינת רך שנולד.

כאן יש מקום להקשות ולומר: סימן שהאמנות יש לה שעות־כושר, סימן שאותו דור לא היה מוכשר לקבל את הסופר, הלה הקדים דורו, ולאחר זמן ידוע של התפתחות מצא את תיקונו. הרי שוב חינוך, אם לא עלידי הסופר עצמו, הרי באמצעות גורמים שונים המעצבים את כשרון ההבנה של הקורא. אני כופר גם בדעה זו הנראית, לכאורה, כמשפט שאין להרהר אחריו. כל סופר־אמן הוא לא רק בן זמנו, אלא בן כל הזמנים. אל לנו לערבב את תחומי האמנות בתחומי המדע והדעות, הוגה־דעות – כן, זה עלול להקדים את דורו, להיות זו לו, או להיפך, להתאים רק למסגרת זמנו ולצאת דופן בכל המצבים והתקופות האחרות. לא כן האמן. האמן חי בעולם כמו בעל־חי, כמו אדם, כמו לב. דבריו אינם מופנים לציבור אלא לפרט, לכל פרט לחוד. למעמקי הפרט המבודד. ולכן – כמו שאי אפשר לגרש אדם מתוך בית שלא נכנס בו, כך מן הנמנע הוא לאמר לסופר – אין אתה מתאים לדורך.

מענין זה של היחס אשר בין הספרות והזמן קל לעבור למחשבה השניה, האומרת: דברי הספרות החדשים, המעורפלים, דורשים מין יחס אפלטוני מצד הקורא, דורשים ממנו לוותר על סיפור מעשה, על עלילה, על שיגרא נוחה לבליעה ועיכול, ומי זה ילך כעת אצל הפשטות כאלה, בייחוד כעת, בדור זה שאינו מתעניין בכל שירה שהיא, בדור זה שהוא דור המעשה, דור הטכניקה!

צריך אני להגיד, כי בין כל הדברים הנאמרים על היחס שבין הדור והספרות יש הרבה נכונים והרבה מוטעים. לכמה מהם יכול אני להסכים ולכמה מהם להתנגד, אבל מימרה זו על איהבנה כללית, על מגיפה ר"ל, על "דור של טכניקה", היא היחידה שאיננה מעוררת בי כל חשק לוויכוח. האם אפשר להתנגד להלצה, לפאראדופס? אמנם, כן – טכניקה. אבל באיזה דור, באיזו תקופה הירבו להשתמש בטכניקה כדי לספק דווקא את צרכיו הנפשיים של האדם, כמו בימינו אנו? מי יכול היה לתאר לעצמו שמערכת קפיצים ומחטי־פלדה ולוחיות גוטאפ־רצ'ה עלולים להשרות מצב־רוח, להעציב, לשמח, להביא אפילו דמעות בעיניים? אנחנו קוראים לזה פאטפון, אנחנו קוראים לזה – לשמוע מוסיקה ושוכחים שזוהי טכניקה... והקולנוע? והראדיו? והתיאטרון החדש עם במותיו המסתובבות ועם להטי התאורה שלו? ומתי, ואם לא כעת, הירבו כל־כך האנשים לפתח ולעדן את מדעי־הנפש? מתי ריכזה מסביבה נפש האדם את עיקר ההתענינות האנושית, החל מבית־הספר ועד בית־המשפט, אם לא בדור הזה, דור הטכניקה? ואם גם לא נחשיב את כל אלה, האפשר לאמר כי עם חדירת המכונה לחיי האדם נהפך האדם עצמו לרובוט? הלא כל עוד לא ירדימו את התינוקות באופן מלאכותי, ישירו לה שירי־ערש, וכל עוד לא ימציאו משאבת־דם במקום לב, יהיה מקום לשירי אהבה.

אמנם נכון הדבר ואין להכחישו – היו ימים והשירה תפסה מקום חשוב יותר במערכת העניינים האנושיים, חשוב הרבה יותר מזה שהיא תופסת עכשיו, אבל אֵל לנו לשכוח, כי בכל יחס אנושי לדברים יש, חוץ מן התוך האמיתי, גם הרבה קליפות של מודה ושל סנוביות. השירה היתה אז במודה. היה זה מן המקובל וההוגן למלא בה את האלבומים, לשלב אותה במכתבים, ללמוד אותה על פה ולדקלמה. כשיד אחת לוחצת על החזה והשניה נשואה השמימה. העלמות נהגו לקרוא בקול ולהתמוגג בדמעותיהן, והבחורים נהגו, כפי שאני מתאר לעצמי, לשמוע בסערת־לב ולא לגלות ח"ו שהם מתים משעמום. לזאת

קראו אז – להעריץ את המשורר, הנערץ המיסכן ידע שהוא שרוי במצב טפשי למדי, אבל היה מוכרח להסכים ולקבל עליו את הדין. זו היתה מודה, זה היה סנוביזם סנטימנטאלי, ואם עכשיו חלפה המודה הזאת, הרי אין להעסיק מזה שיחס עמה אבד גם חלק האמת שהיה בה. היחס האמיתי לשירה, זה הנטוש באדם מטבע ברייתו, אינו חולף ואינו משתנה, ואם הוא ניצב עכשיו עירום, בלי לבוש רשמי, הרי הוא יקר לי שבעתיים ואני מאמין בו הרבה יותר, כי לגמרי לא מדרך הטבע הוא שכל האנשים בכללם יאהבו שירה וכל אחד כשהוא לעצמו יהיה מוכן תמיד לקרוא שיר ולהגיב עליו, כמו שבלתיטבעי הוא שכל בנייהאדם ידעו ויאהבו לזמר ושכל אדם יהיה מוכן לזמר בכל עת ובכל שעה.

ברור איפוא, כי לא חוסר חינוך מוקדם ולא זרות השירה בכללה בדור הזה יצרו את יחס הקורא לספרות הנקראת מעורפלת. וכאן – מושלכת לפנינו פצצה חדשה: הפשטות והנושא! כתבו על דברים הקרובים לנו, על חיינו, על היום-יום שלנו, או אז נרגיש את הספרות כמו שאנו מרגישים את עצמנו. בקיצור – ספרו לנו על צרות ונצטער, בשרו לנו בשורות טובות ונשמח, הבו לנו חיים ונחיה אותם יחד אתכם!

בדברים אלה ישנו צדק יותר משאפשר לשער בבחינה ראשונה, אבל הספרות אינה ממלאה ואסור לה למלא את הדרישה הזאת. היא מספקת וצריכה לספק הרבה יותר מזה. אין היא מספרת על השמחה והצער, אין היא מתארת את החיים... אלא היא חיה אותם שוב, באופן ראשוני, בתולי, פנימי, מלא תמהון והפתעות. במובן זה הספרות המעורפלת היא הרבה יותר ריאלית מן הספרות הריאליסטית עצמה.

ולכן, אם יאמרו מישהו למשורר: תאר לפני את החיים... עליו לענות לו: למה אתאר לך דבר הנמצא תמיד לנגד עיניך, הנמצא מסביבך ואינו עוזב אותך אפילו לרגע? אתה בעצמך יכול לתאר אותם לפניך באופן לא גרוע ממני... אמנם, יכול אני להגביר את אהבתך אליהם, לחיים, או להשניא אותם עליך עלידי יצירת כמה סיטואציות מיוחדות ובעזרת רעיונות פזורים פה ושם, אבל מעשה זה, כשהוא מכיוון, אינו כלל וכלל חובה שלי דווקא. אותו חסד יכולים לגמול לך מכריך המשכילים בשיחות יום-יום ידידותיות, או המאורעות הטובים והרעים שעברו עליך, או הספרים העיוניים בפילוסופיה, בדת ובתורת החברה, שנכתבו על ידי אנשים חכמים מאוד. אבל אני לגמרי איני יותר חכם ממך ואיני יותר עשיר ממך. לא אוכל לתת לך וללמד אותך דבר. אני חי כמוך את החיים וכמו שאתה רוצה לפעמים לצחוק או להיאנח בלי כל סיבה או מתוך איזו סיבה, כך רוצה אני לפעמים לכתוב שיר – וזה הכול. אם השיר מובן לך סימן שאופן כתיבתי קרוב לרוחך, אם השיר מצא בך הד – סימן שצחוקי הדביקך וזה שוב פעם הכול. אין אני שייך לאסכולה בלתימובנת, כמו שאתה אינך שייך לסוג אנשים חסריהבנה. אולי לא היית מוכשר באותו רגע לקרוא את השיר (ורגעי קריאה מוכשרים הם נדירים מאוד, לא יותר תכופים מרגעי כתיבה מוכשרים), ואולי לא הצלחתי לעשות את השיר בולט יותר, חודר יותר. הן לפעמים, עלידי הברקה אחת של הסופר, או עלידי רגע כושר, רגע של מצברוח אחד של הקורא, נעשה שיר בלתימובן שקוף כזכוכית.

אל למשורר המעורפל לדאוג ולהיות מיצר על חוסרהגבה מצד הקורא. ההגבה האמיתית, זו שאיננה תלויה באקטואליות וביום-יום, ישנה תמיד, והיא, דווקא היא, הבטוחה והקיימת והכללית ביותר. כל דבר ספרות אמיתי, גם הנראה מובן וגם הנראה מעורפל, מורגש הרגשה אמיתית רק עלידי

בודדים ורק בשעות בודדות. את פושקין הבינו כולם עד אחד, אבל בטוח אני, כי את שירתו ספגו והרגישו רק מעטים מאוד, לא יותר מאלה שהרגישו, למשל, את מאלארמה המעורפל.

השירה החדשה, בחלקה הבלתי־מובן, אבדה את הפופולאריות, אבל לא אבדה מאומה מן היחס העמוק והנדיר של יחידים. האבידה תחזור אולי מתוך הרגל, חינוך וזמן, אבל ההבנה האמיתית לא תהיה גם אז רבה יותר משהיא היום.

השירה החדשה נראית לרבים כמין ערפל ומרגיזה כמו עשן מסובך ומפותל, אבל הלא תמיד, תמיד וגם עכשיו, יוצא איזה אדם לרחוב ביום סגריר, ובמקום להגיד: כמה אטום הערפל הזה!... הוא אומר: כמה ערפל זה רך ומתוק! ובמקום להגיד: העשן הזה צורב את העיניים... הוא אומר: מבעד לעשן הזה מביטים ישר אל השמש.